

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

Redaktören har ordet

För tioalet år sedan hade *Historisk tidskrift* ett temanummer om "eliternas historia" (1997:4). Även om definitionen av elitbegreppet den gången lämnades till de enskilda författarnas avgörande så tolkades det av de flesta som synonymt med adeln, åtminstone för äldre perioder. Därför kan det kanske ses som en polarisering när *Historisk tidskrift* nu utkommer med ett nummer på temat "bönder".

Fokus i numret ligger på bönder som politiska aktörer och bönder som social kategori. Temat är spännande därför att bönder som individer och som grupp är centrala i forskningen om sociala, politiska, ekonomiska och kulturella förhållanden i det förflutna. Oavsett vilken historisk epok som undersöks blir bönderna förr eller senare viktiga att studera. För medeltidsforskaren såväl som för modernhistorikern är bönder också relativt enkla att identifiera och definiera, men de talar egentligen inte om samma fenomen. Bonde och bönder var samtida begrepp under både 1300-talet och 1900-talet. Under bägge seklen var bönderna distinkt urskiljbara från andra grupper i samhället, men rörande social ställning och politiskt inflytande finns nästan inga likheter mellan dem. Att ett begrepp beskriver en sådan kontinuitet och är på samma gång både lättfångat och undflyende gör det intressant för jämförande studier av förändringar över tid och skillnader i rummet. Avsikten med detta temanummer är att försöka fånga in några av dessa olikheter och betydelseförskjutningar och förhoppningen är att det skall fungera som en översikt över möjliga perspektiv och kunna verka befruktande mellan specialister på olika historiska forskningsfält.

Att någon historisk företeelse skulle vara enkel att ringa in är naturligtvis ett villkorat påstående. Bonde är ett till synes lättdefinierat begrepp i svensk historia, eftersom det ända fram till 1865 innebar en rättsligt avgränsad status. Det var i första hand en politisk och juridisk bestämning och endast i andra hand en social. I historiska undersökningar har vi däremot ofta behov av begrepp som innefattar hela den rurala befolkningen: drängar och pigor, legohjon och torpare, änkor och änklingar, kort sagt alla dem som i vardagligt tal brukar kallas vanligt folk. *Allmoge* är en beteckning som ofta används i det avseendet. Även detta kunde emellertid ges en rättslig innebörd och är därför också det problematiskt.

Frammot modern tid har bönder blivit en social kategori. Därunder

innefattades de som var sysselsatta inom jordbruksnäringen, oavsett rättslig status, men de skulle fortfarande vara jordägare eller åtminstone arrendatorer. I Sverige och många andra europeiska länder blev bondeklassen politiskt dominerande och en särskild romantisk och nationalistisk bild formades kring bönder under 1800-talet. Paradoxen uppstod att en för alla europeiska länder gemensam social klass också blev den främsta symbolen för de enskilda ländernas förment unika kulturyttringar. En följd av detta var agrarpartierna som uppstod mot slutet av 1800-talet. Under 1900-talet utgjorde de en konservativ politisk rörelse knuten inte bara till bondenäringen som sådan, utan med en ideologi formad kring de värden som ansågs stamma ur det strävsamma jordbruksarbetet.

Kring dessa och många andra problemkomplex har författarna rört sig i årets temanummer. Avsikten har varit att främst studera bönders sociala och politiska positioner, medan fiskala och agrara aspekter lämnats åt sidan. Bönder studeras med avseende på fyra övergripande teman som återkommer i bidragen:

Definitioner

Status och sociala förhållanden

Inflytande

Maktresurser – formella och informella

Kronologiskt sträcker sig bidragen från senmedeltid fram till våra dagar. Geografiskt ligger koncentrationen på Sverige och de nordiska länderna.

Magne Njåstad diskuterar i sin uppsats formella och informella maktresurser bland främst senmedeltidens norska bönder. En av slutsatserna är att informella maktresurser på ett sätt kunde räknas in under de formella. Om överheten svek sina förpliktelser gentemot undersåtarna ansågs de ha rätt protestera eller göra uppror och sådana revolter tog ofta formen av ett slags ritualiserad skuggboxning som markerade det orättfärdiga i överhetens agerande.

Även Annika Sandén beskriver hur samhällets formella regler användes för att staka ut informella sociala gränser. Hon undersöker hur kvinnor använde kyrkans ritualer för att markera social status under det tidiga 1600-talet. De skapade hierarkier med hjälp av kyrkans regler men utom dess kontroll. Undersökningsområdet är visserligen stiftsstad Linköping, men uppsatsen försvarar ändå sin plats i ett temanummer om bönder eftersom de sociala mekanismer som beskrivs bör ha fungerat på samma sätt i staden och på landsbygden.

Peter Lindström är inne på liknande spår i sin studie av maktresurser inom bondesamfundet i 1700-talets början. Han analyserar vilka egenskaper eller positioner som skapade anseende inom lokalsamhället. Vilka bönder betrod- des att företräda menigheten inför de centrala myndigheterna och på vilka grunder, frågar han. Utgångspunkten är en konflikt rörande en prästtillsätt- ning i Hälsingland på 1730-talet, men ämnet och metoden har intresse för alla som studerar informella hierarkier och social prestige.

Att döma av Peter Henningsens bidrag förfogade danska bönder inte över särskilt många maktresurser vid samma tid. För den som studerat det svenska 1700-talet – en period då bönderna framgångsrikt flyttade fram sina sociala och politiska positioner – framstår utlåtanden och språkbruk rörande de danska bönderna som ganska häpnadsväckande. Fastän de svenska bön- dernas verkliga inflytande är omdebatterat så lämnar Henningsens begrepps- historiska undersökning trots allt argument för antagandet att juridiska och politiska rättigheter också påverkade gruppens sociala status. Kanske var Danmark och Sverige extremer på en skala beträffande böndernas ställning, men frågan inställer sig vilken av praktikerna som mest överensstämde med förhållanden på andra håll i Europa.

Ett annat sätt att närma sig det förflutnas bondeverklighet är genom bilder. Göran Samuelsson påpekar i sin uppsats att bilder alltför lite används som källa till äldre tiders vardagsförhållanden. I bästa fall används bilder för att illustrera en text, men mer sällan används de som komplement till eller som ersättning för skriftliga källor. Det finns källkritiska problem med bildan- vändning, men Samuelsson påminner om att detta inte skiljer bildkällan från textkällan. Hans inventering av beståndet i de offentliga arkiven visar också att de bevarade bilderna av bönders arbete och vardag är långt fler än man förleds tro utifrån illustrationerna i många översiktsverk.

Om bönderna ryckte fram under 1700-talet kan de under 1800-talet rentav betraktas som det politiskt ledande ståndet, åtminstone i vissa frågor och på vissa områden. Att liberalismen, i mycket den ideologi som karakteri- serade 1800-talets politik, tidigt fick starkt genomslag inom bondeståndet visas av Jan Christensen. Med inspiration bland annat från det norska enkam- marparlamentet förde bönderna så tidigt som 1840–41 fram krav på en re- presentationsreform. En riksdag där varje röst vägde lika och till vilken rösträtten graderades efter inkomst skulle ha gynnat en numerärt stor och allt mer välbesutten bondeklass.

Frågan om böndernas symboliska framträdande i offentligheten och som

bärare av en nations dygder och politiska ideal diskuteras av Ann-Catrin Östman. Inte minst historieskrivningen har varit instrumentell i att till bönderna attribuera nationens generiska egenskaper. I Sverige har olika historikerskolor laborerat med kungamakt, aristokrati och bondeklass som tre maktpoler och tillskrivit dem växlande mått av politiskt ansvar. I Finland däremot, länge styrt av överklasskikt som historieskrivningen i varierande grad definierat som utländska, blev kopplingen mellan bondeklass, folk och nation förhärskande. Den redlighet som tillskrevs bonden var inte bara nationens utan även mannens och på det sättet var de goda samhällsdygderna också nära förknippade med manliga ideal.

Modern politik är i hög grad ett formaliserat spel där olika intressegrupper har väl definierade roller beslutsprocessen. I 1900-talets svenska politik har böndernas engagemang i första hand förknippats med bondeförbundet/centerpartiet och de med det nära liggande intresseorganisationerna. Att böndernas intressen länge haft en avgörande ställning även inom högerpartiet/moderata samlingspartiet visas av Fredrik Eriksson. I det korporativt formade partiet hade jordbrukarna en traditionellt stark ställning och att gynna "moderneringen" var av central betydelse så länge det företrädde en klassiskt konservativ åsiktslinje i närings- och försvarsfrågor.

Kimmo Katajala har fått den grannliga uppgiften att dra ut tendenser från de olika bidragen och här är inte platsen att sammanfatta hans läsning. Det skall bara noteras att även i ett sådant begränsat geografiskt område som Norden utgör finns och har funnits stora både likheter och skillnader i böndernas ställning och i deras behandling av historikerna.

Till temat anknyter även en debattartikel av Linda Oja och Karin Sennefelt som propagerar för att vanligt folk, deras tankevärld och agerande måste studeras på samma villkor och med samma allvar som eliternas. De föreslår också ett antal metoder för hur detta skall gå till. Forskarna inom projektet "Agrar förändring och ideologisk formering: Kooperation och medborgarskap i Östersjöområdet 1880–1939", som bedrivs vid Södertörns högskola, bidrar också med en resonerande översikt över aktuella riktningar inom den internationella agrarforskningen.

Vid sidan av temat innehåller numret sex opponentrecensioner på aktuella avhandlingar samt lika många kortrecensioner av annan litteratur. Sist i häftet återfinns en förteckning över de avhandlingar i historia och ekonomisk historia som framlades under år 2005.

Jonas Nordin